

संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना/ ग्रामस्थांना सवलतीच्या दराने बायोगॅस/ स्वयंपाक गॅस पुरवठा, दुभत्या जनावरांसाठी अनुदान व वृक्ष लागवडीचे संरक्षणासाठी प्रोत्साहन देण्याबाबतची योजना

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : एफडीएम २०१२/प्र.क्र.४/फ-२
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२,
दिनांक :- १० जुलै, २०१२

- वाचा :-** १) शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग, क्रमांक-एफडीएम-२०११/प्र.क्र.१००/फ-२, दि.०५.१०.२०११.
२) शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग, क्रमांक-एफडीएम-२०११/प्र.क्र.१०४/फ-२, दि.२५.१०.२०११.
३) शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग, क्रमांक-एफडीएम-२०११/प्र.क्र.१००/फ-२, दि.२२.१२.२०११.

प्रस्तावना:-

महाराष्ट्र राज्यात एकूण वनक्षेत्र ६१,९३९ कि. मी. असून वनालगत असलेल्या गावांची संख्या जवळपास १५,५०० एवढी आहे. वनालगतच्या गावांत राहणारे लोक विशेषतः आदिवासी व मागास वर्गीय आहेत; ते जळाऊ लाकडासाठी वनावर अवलंबून आहेत. जळाऊ लाकडासाठी बहुतांश नव्याने आलेल्या फुटव्यांची तोड केली जात असल्यामुळे नैसर्गिक पुनर्उत्पत्तीवर त्याचा विपरित परिणाम होतो व वनाची घनता कमी होते. तसेच स्वयंपाकासाठी लाकडांचा वापर केल्यामुळे निर्माण होणाऱ्या धुरामुळे महिलांचे आरोग्यावर देखील वाईट परिणाम होतो.

२. वनाच्या संरक्षणार्थ लोकांचा सहभाग घेण्याच्या दृष्टीकोनातून राज्यात १९९२ पासून ग्रामीणांच्या सहभागातून वन व्यवस्थापन कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. राज्यात आता पर्यन्त जवळपास १२,६०० संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्या स्थापित झालेल्या आहेत. सदर कार्यक्रमास चालना देण्यासाठी संदर्भ १ वरील दिनांक ५.१०.२०११ च्या शासन निर्णयान्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या बळकटीकरणाबाबत निर्णय घेण्यात आलेला आहे. तसेच समितीच्या कार्यक्षेत्रातून जिल्हा परिषदेस पात्र होणाऱ्या वन महसूलाच्या ७% अनुदान जिल्हा परिषदेद्वारे संबंधित समित्यांना गावांच्या विकासाकरीता देण्याची तरतूद करण्यात आलेली आहे.

३. राष्ट्रीय वननिती, १९८८ मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे राज्यात ३३% वनाच्छदानाचे उद्दिष्ट गाठण्यासाठी प्रयत्न म्हणून राज्यात १०० कोटी वृक्ष लागवड करण्याचा निर्णय घेण्यात आलेला आहे. या अभिनव उपक्रमात इतर विभागाचा सहभाग प्राप्त व्हावा म्हणून याबाबत संदर्भ २ वरील दिनांक २५.१०.२०११ च्या शासन निर्णयान्वये विविध विभागांना उद्दिष्टांचे वाटप करण्यात आलेले आहे आणि यापूर्वी देखील मोठ्या प्रमाणावर वृक्ष लागवड करण्यात आली असली तरी गुरेचराई, वनात

लागणाऱ्या आगी, वनातून जळाऊ लाकडासाठी होणाऱ्या तोडीमुळे वृक्ष लागवडीस अपेक्षेप्रमाणे यश प्राप्त होऊ शकले नाही.

४. संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रम / परिस्थितीकी विकास कार्यक्रमाची (ECO Development Programme) अंमलबजावणी करण्याबाबत संदर्भ ३ वरील दि. २२.१२.२०११ च्या शासन परिपत्रकान्वये मार्गदर्शक सूचना देण्यात आल्या आहेत. त्यामध्ये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना सवलतीच्या दराने बायोगॅस, स्वयंपाक गॅस, दुभत्या जनावरांसाठी अनुदान व वृक्ष लागवडीचे संरक्षणाकरीता प्रोत्साहन अनुदान देण्याचे नमूद केले आहे. याशिवाय शासनाने इतर राज्यातून येणाऱ्या जनावरांच्या वनक्षेत्रावरील चराईवर बंदी घालण्याचा निर्णय घेतलेला आहे. या चराई बंदीमुळे रोपांचे जिवंत टक्केवारीमध्ये वाढ होऊन नैसर्गिक पुनर्उत्पादन वाढीस पोषक वातावरण निर्माण होईल. म्हणून याबाबत विचार करून शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतलेला आहे.

शासन निर्णय :-

५. वनक्षेत्रावरील जळाऊ लाकडाच्या तोडीमुळे वनावर होणारे दुष्परिणाम कमी होण्यासाठी संयुक्त वन व्यवस्थापन सदस्यांना/ग्रामस्थांना सवलतीच्या दराने बायोगॅस/ स्वयंपाक गॅस पुरवठा, दुभत्या जनावरांसाठी अनुदान व वृक्ष लागवडीचे संरक्षणासाठी प्रोत्साहन देण्याबाबत खालीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात येत आहे.

(अ) समितीची निवड :-

संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना/ग्रामस्थांना सवलतीच्या दराने बायोगॅस / स्वयंपाक गॅस पुरवठा, दुभत्या जनावरांसाठी अनुदान व वृक्ष लागवडीस प्रोत्साहन देण्यासाठी संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या निवडीसाठी खालील मापदंड वापरण्यात येतील :-

निकष :-

- १) समितींना वर्ग करण्यात आलेल्या वनक्षेत्रात चराईबंदी व कुऱ्हाडबंदीची अंमलबजावणी करित असलेली समिती. फक्त जी संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती त्यांचेकडे वर्ग केलेल्या जंगलात गवत कापून लिलाव करतील किंवा गवत शेतकऱ्यांना वितरित करतील अशी समिती.
- २) समितींना वर्ग केलेल्या वनक्षेत्राची आगीपासून संरक्षण करण्यासाठी सक्रियरित्या सहभाग देणारी समिती. मागचे वर्षी २ हेक्टर पेक्षा जास्त क्षेत्र जळालेले नाही व लागलेली आग संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांनी आग विझवली अशी समिती.

- ३) समितींना वर्ग केलेल्या वनक्षेत्राची अतिक्रमणापासून संरक्षण करणारी समिती तसेच वन्य प्राण्यांच्या शिकारीस व अवैध वृक्षतोडीस प्रतिबंध करणारी समिती.
- ४) गेल्या वर्षात एकही नवीन अतिक्रमण नाही अशी समिती.

ज्या संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती वन्यप्राणी व वनाच्या संरक्षणासाठी प्रवृत्त आहेत अशा समितीची निवड करण्यात यावी. समित्यांची निवड करताना त्यांनी मागील कालावधीत केलेल्या कामांचा विचार करण्यात येईल. तसेच ज्या समित्यांना संत तुकाराम वनग्राम योजनेअंतर्गत जिल्हास्तरावर / राज्यस्तरावर बक्षीस प्राप्त झाले आहेत अशा गावांचा प्राधान्याने विचार करण्यात येईल.

हे निकष पूर्ण करणा-या गावांची शिफारस संबंधित उपवनसंरक्षक/विभागीय वन अधिकारी करतील व मुख्य वनसंरक्षक उपलब्ध निधी विचारात घेऊन सर्वात उत्कृष्ट निकष पूर्ण करणा-या संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीचा विचार करतील.

(ब) लाभार्थीची निवड :-

वर नमूद पध्दतीस अनुसरून निवड करण्यात आलेल्या संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना/ग्रामस्थांना या योजनेचा लाभ मिळू शकेल. सदर योजनेअंतर्गत त्या लाभार्थ्यांच्या निवडीकरीता संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती शिफारस करील. व त्यास ग्रामसभेची मान्यता घेईल. गोठ्यातून जनावरांना चारा देणाऱ्या सदस्यांची निवड करण्यात येईल. बायोगॅसचे लाभार्थ्यांची निवड करताना समिती संबंधितांकडे जनावरांची आवश्यक त्या प्रमाणात उपलब्ध असल्याची खात्री करतील. दुभती जनावरांचे अनुदान प्राप्त होणेकरिता किमान चार भाकड जनावर विकल्यानंतर तसे प्रमाणपत्र स्थानिक पशु संवर्धन अधिकारी यांच्याकडून प्राप्त करणे आवश्यक आहे. जे सदस्य त्यांना नेमून दिलेल्या वृक्षांचे संगोपन करणार नाहीत व समितीने दिलेल्या अटीची पूर्तता करणार नाही, अशा सदस्यांना/ग्रामस्थांना दिलेले लाभ रद्द करण्याचा संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीला अधिकार राहिल. लाभार्थ्यांची निवड संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीने केल्यानंतर ग्रामसभेची मान्यता घेण्यात येईल. उपलब्ध अनुदानापेक्षा लाभार्थ्यांची संख्या जास्त असल्यास लाभार्थ्यांची निवड लॉटरी पध्दतीने करण्यात येईल.

(क) योजनेंतर्गत खर्च व अनुदान :-

१) सदर योजनेंतर्गत मंजूर करण्यात येणारे अनुदान संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या संयुक्त खात्यात जमा करण्यात येईल.

२) **एलपीजी गॅस कनेक्शन :-** ज्या कुटुंबामध्ये पाळीव जनावरे नसल्यामुळे शेण उपलब्ध नाही, अशा कुटुंबांना एलपीजी गॅस कनेक्शन देण्यात येईल. पहिल्या, दुसऱ्या, तिसऱ्या व चौथ्या वर्षी अनुक्रमे १२, ८, ६ व ४ याप्रमाणे गॅस सिलेंडर देण्यात येतील. गॅस कनेक्शनसाठी एकूण रु.

४०९०/- इतका खर्च असून पहिल्या वर्षासाठी १२ सिलेंडरकरीता रु. ४९२०/- इतका खर्च येणार आहे. गॅस सिलेंडर विकत घेतल्यानंतर रक्कम संबंधित गॅस एजन्सीला संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती मार्फत देण्यात येतील. याबाबत ७५ % रक्कम शासनाकडून अनुदान देण्यात येईल व २५% रक्कम लाभार्थ्यांने भरणे आवश्यक आहे.

३) बायोगॅस प्लान्ट पुरवठा :- ज्या कुटुंबात किमान चार पाळीव गाई किंवा म्हशी असतील त्यांना शासनाकडून अनुदान तत्वावर २ घन मी. बायोगॅस (प्रचलित निकषाप्रमाणे एका बायोगॅस प्लान्टची किंमत रु. १६,०००/- आहे) यासाठी शासनाकडून ७५ % अनुदान देण्यात येईल व लाभार्थ्यांचा हिस्सा २५% राहिल.

४) दुभत्या जनावरांसाठी अनुदान :- किमान ४ भाकड अनुत्पादक जनावरे विकायला तयार असल्यास अशा कुटुंबांना चार भाकड/अनुत्पादक गाई विकल्यावर एक चांगल्या प्रतीची संकरित गाय रुपये ४०,०००/- व चार भाकड/ अनुत्पादक बैल विकल्यास त्या बदल्यात दोन चांगल्या प्रतीचे बैल किंमत रु. ३५,०००/- उपलब्ध करून देण्याकरिता शासनाकडून ५०% अनुदान तत्वावर योजना राबविण्यात येईल व उर्वरित ५०% खर्च लाभार्थ्यांनी करावयाचा आहे.

५) वृक्ष लागवडीच्या संरक्षणाकरीता प्रोत्साहन :- ज्या गावांत किमान ५० हेक्टर शासकीय क्षेत्रावर वृक्ष लागवड करण्यात आली असेल अशा क्षेत्रांना संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती त्या क्षेत्रावरील लोकांना रोपांचे संरक्षणाचे काम कुटुंबनिहाय/क्षेत्रनिहाय ठरविण्यात येईल. सदर कुटुंबांनी पांच वर्षांपर्यन्त यशस्वीरित्या सदर रोपांची देखभाल केल्यास व त्यातील ९५% रोपे पाचव्या वर्षाअखेर जिवंत राहिल्यास कुटुंबाला रोपे लागवडीच्या दुसऱ्या वर्षापासून पाचव्या वर्षापर्यन्त प्रतीमाह प्रती रोप ५० पैसे (अक्षरी पत्रास पैसे फक्त) एवढे देण्यात येतील. प्रत्येक कुटुंबाने किमान १०० वृक्ष लागवडीची देखभाल करणे आवश्यक आहे. वृक्ष लागवडीबाबत संबंधित वनक्षेत्रपाल व बी.डी.ओ. यांनी प्रमाणित करणे आवश्यक आहे. रोपसंरक्षणात NREGS आणि पर्यावरण संतुलीत समृद्ध ग्राम योजनेत लावलेल्या झाडांना प्राधान्य देण्यात येईल.

६) अनुसूचित जमाती लाभार्थ्यांच्या कुटुंबांवर येणारा खर्च आदिवासी उपयोजनेतून, अनुसूचित जाती लाभार्थ्यांच्या कुटुंबावर अनु. जाती उपयोजनेतर्गत अनुदानातून तसेच सर्वसाधारण कुटुंबांसाठीचा खर्च जिल्हा परिषदेला देण्यात येत असलेल्या ७ टक्के वन विकास कराच्या अनुदानांतर्गत जिल्हा परिषदेकडून उपलब्ध अनुदानातून व १३ वा वित्त आयोग व कॅम्पा मधून केलेल्या तरतूदी मधून करण्यात येईल. ७ टक्के वनविकास कराची रक्कम खर्च करताना संबंधीत जिल्हा परिषदेची सहमती घेण्यात यावी.

७) अनुदानाचे वितरण :- उपरोक्त योजना राबविताना संबंधित वनविभागाचे उपवनसंरक्षक हे संबंधित योजनेबाबतचे अनुदान संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीच्या बँक खात्यामध्ये ३ टप्प्यामध्ये जमा करतील व संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती संबंधित लाभार्थ्यांना सदरहु अनुदान उपलब्ध करून

देईल. याकरिता प्रत्येक वन विभागासाठी उपवनसंरक्षक / विभागीय वन अधिकारी प्रस्ताव तयार करतील. प्रस्ताव मान्य झाल्यानंतर संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सरकारी खात्यामध्ये प्रस्तावाचे ३० टक्के निधी जमा करतील. उर्वरित निधी संबंधित वनक्षेत्रपाल व बी.डी.ओ. यांनी या योजनेची व्यवस्थितरित्या अंमलबजावणी होत आहे असे प्रमाणित केल्यानंतर दोन टप्प्यात जमा करतील. अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थीच्या बाबतीत खर्चाची माहिती प्रकल्प अधिकारी आदिवासी विकास यांचेकडे तर अनुसूचित जातीच्या लाभार्थीच्या बाबतीत खर्चाची माहिती सहायक आयुक्त, समाजकल्याण यांचेकडे पाठविण्यात येईल.

८) या कार्यक्रमासाठी लागणारा निधी अनुसूचित जमातीच्या कुटुंबांकरीता अनुसूचित जमाती उपयोजना, अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांकरीता अनुसूचित जाती उपयोजना व सर्वसाधारण कुटुंबांकरीता वन विभागास मिळणाऱ्या ७% वन विकास करामधून भागविण्यात येईल. तसेच यापेक्षा जास्त येणारा खर्च संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीला देण्यात येणाऱ्या अनुदानातून व कॅम्पा आणि १३व्या वित्त आयोगाच्या अनुदानातून भागविण्यात येईल. दरवर्षी १३ व्या वित्त आयोगाच्या व कॅम्पाच्या आराखड्यामध्ये असलेली संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीसाठी केलेली तरतूद ह्या कार्यक्रमासाठी खर्च करण्यात यावी.

(ड) योजनेच्या अटी व शर्ती :-

- १) वरील परिच्छेद ५ (अ) मध्ये नमूद बाबींची पूर्तता करित असलेली संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीची गावेच या योजनेसाठी पात्र ठरतील.
- २) लाभार्थी कुटुंबास एलपीजीगॅस/बायोगॅस प्लान्ट युनिट अथवा त्यांना देण्यात आलेली दुभती जनावरे विकता येणार नाहीत. तसे केल्यास संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती त्यांचेविरुद्ध कायदेशीर कारवाई करतील.

सदर शासन निर्णय हा ग्रामविकास विभाग, आदिवासी विकास विभाग, सामाजिक न्याय विभाग, नियोजन विभाग आणि वित्त विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या वेबसाईट वर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक २०१२०७१३११०७०३०३०३ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नांवाने,

(नं.मा.शिलवंत)

उप सचिव,
महाराष्ट्र शासन

प्रति,

मा.राज्यपाल महोदयांचे सचिव.
मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव.
मा.उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव.
मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन.

सर्व अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव, मंत्रालयीन विभाग.
 प्रधान सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
 सचिव, सामाजिक न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
 सचिव (ग्राम विकास) ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
 मा.मंत्री(वने) यांचे खाजगी सचिव.
 मा.राज्यमंत्री(वने) यांचे खाजगी सचिव.
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्य जीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ, नागपूर.
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा महासंचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे.
 सर्व अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक/मुख्य वनसंरक्षक/वनसंरक्षक/उप वनसंरक्षक
 सर्व विभागीय आयुक्त.
 सर्व जिल्हाधिकारी.
 सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.
 सर्व महानगर पालिकांचे आयुक्त.
 आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग, नाशिक
 आयुक्त, समाज कल्याण, महाराष्ट्र राज्य पुणे
 आयुक्त (कृषी), कृषी आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
 संचालक, नगर पालिका संचालनालय, मुंबई.
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, नागपूर.
 सर्व प्रकल्प संचालक, ग्रामीण विकास यंत्रणा.
 सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी/ सर्व सहाय्यक आयुक्त, समाज कल्याण/सर्व प्रकल्प
 अधिकारी, आदिवासी विकास विभाग.
 महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र १ / २, मुंबई / नागपूर.
 महालेखापाल (लेखा परिक्षा) महाराष्ट्र १ / २, मुंबई / नागपूर.
 संचालक, लेखा व कोषागारे संचालनालय, मुंबई.
 सर्व मंत्री / राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
 वन विभागातील सर्व सह सचिव / उप सचिव / अवर सचिव / विशेष कार्य अधिकारी.
 निवड नस्ती (कार्यासन फ-२), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.